

Sandgärdeglimt nr 1. 2015

Vad slags projekt är Sandgärdet och varför?

Inom Länsstyrelsen handläggs det av **Naturvårdsenheten**. Huvudfinansiär är Världsnaturfondens skärvårdsfond. Alltså utan tvivel ett **naturvårdsprojekt**. Vad slags Natur? Jo, på ön har under det halva årtusende då hävden pågått funnits många ägoslag. Ängsmark, åkermark och skogsmark men i första hand betesmark. Skogen, även tallskogen var betesmark. Den skulle de enskilda brukarna hålla rensad från grenar och avverkningsrester, busk och sly för betets och kornas bästa men även för framkomlighetens skull. Efter slåttern betades ängen och det hände att åkrarnas gärsgårdsled öppnades för korna om hösten, då all skörd var bärgad. För i Harstena by var lantbruket i första hand ett boskapsbruk.

All mark på Sandgärdet var så länge skärbruket pågick således föremål för något slag av odlingsåtgärder och skall så förbli. Ett annat namn för odling är **kultur**. Alltså är Sandgärdet utan tvekan ett **kulturprojekt**. Hur skall vi ha det? Jo, vi skall ha ett **natur- och kulturprojekt!**

Denna värdehöjande dubbelhet gäller inte bara Sandgärdet. Hela det svenska landet är ett kulturlandskap. I skärgården är dock dubbelheten särskilt tydlig. Det är Sveriges yngsta övervattenlandskap och där har det aldrig funnits ”vild” och orörd natur sedan landhöjningen pressade upp bådar, skär och öar genom vattenytan. Så fort botten blev land var skär- och kustbor från den aktuella tidens inre öar och fastland framme och började nyttja den nya marken. Först för jakt och som bas för fiske, sedan för fårbeta, kobete, ängsbruk, odling av åker och som tomt för mangård, fägård och sjögård. Då hade skärbon flyttat in som bofast och levde på sitt skärbruk och gjorde sin ögrupp till ett hemman, som ofta delade sig till en by. [\[1\]](#)

Sandgärdet är således ett kulturföremål. Då använder vi ordet kultur i en bred och ursprunglig betydelse av odling. Materiell, andlig och social. Nu användes ju ordet även i en mer inskränkt betydelse. Den som bestämmer innehållet i medias kultursidor och som förgylls av en särskild kulturminister och den vars produkter värderas som finkultur och bildning. I förhållande till odlingens tyngd är denna finkultur medaljens glänsande yta eller det fulla glasets lätta bubbel. Den kan bara utvecklas till mästerskap och i mängd, om den basala kulturen gör oss tillräckligt mätta och ger oss utrymme för att skapa och glädjas åt konst och bildning.

Så var det på vår skandinaviska halvö i sisådär 10 000 år. I denna senaste mansålder ändrades allt. I skärgården blev det livsuppehållande skärbruket en försumbar del av landets basala hushållning. Nu är skärbruket en olönsam verksamhet. Därmed har den, till synes, flyttat över gränsen från den nödvändiga och lönsamma näringsbasen till estetikens och den övriga finkulturens områden. Blev skärbruket endast kvar som skärvård och därmed som lyx? Nu har dock även något annat nytt och viktigt hänt under 1900-talet. Vi har kommit underfund med att skärbruket var den kraft som på geologins och biologins grund skapade landskapet. Det som naturen och solen försåg med horisontens vidd, med ljuset över sjön och värme till det slipade berget i de uddar och slångar, som i dessa yttersta dagar blev sommargästernas badklippor. Det var naturens egna gåvor till det landskap åt vilket bergknuvarnas vresiga formationer gav, tyngd och mörka siluetter, medan deras tallskogshuvar gav höjderna grönskande liv och susande ton i kuling och bris. Det landskap som redan naturen mjukar upp genom att ge stränderna deras bräm av gräsmark, sältingsgräs, örter och al samt genom de kilar av gräsmarker som naturen stack in från stränderna mellan bergen mot öarnas mitt och bildade marer och kjusor med ek, hassel och annan lövskog.

Det var på denna naturliga grund som skärbon sökte sin näring genom det skärbruk som blev en skapande kraft. Skärborna blev rent av kulturpersoner bara genom att överleva. Skapandets viktigaste redskap var kreaturens betande och lövnafsande mular och trampande klövar, skärkarlens röjande yxa och slående lie samt skärkvinnans samlande och fördelande räfsa och skarpa skära.

Det var detta skärbruk som hindrade naturen från att bli djungel. Det släppte in ljus på gräsmarkerna och mellan tallstammarna så att sjön blänkta fram i fonden och örternas mångfald växte. Det öppnade rymden över de små täppor som mötte besökaren, då denne kom in genom strandskogen. Skärbon kallade detaljerna i sin skapelse i utmarken för betesmark och hage. Inom inägstängslan talade han om äng och linda, åkertäppor och bytomt samt vid sjön om sjögård eller sköthage med nätgistor och bryggor. Nästan all öarnas mark betades någon gång under året. Inägomarker dvs äng och åker som var inhägnade betades dock först sedan de slagits och skördats.

Utägomarkerna, utanför hägnaderna eller på avskilda öar kunde bära tallskog eller lövskog att användas i skogsbruket, men skogen var samtidigt betesmarker för kor och får. Skogsmarkerna hade två funktioner av vilka betet var den ena och länge den viktigaste till vilken de andra, främst skogsbruket fick anpassas. Det betydde att nedfallna grenar och vindfällna liksom de toppar och ris som föll vid skogshuggning måste hopsamlas, huggas till ved eller brännas för gräsväxtens och betesdjurens skull.

De bebodda öarna blev ställvis karga och kala, men där fanns dessutom parkliknande ängsmarker av den typ som en botanist och skald som Sen Selander förstod var människobrukets mästerliga krona som föranledde en av sextonhundra talets biskopar på Gotland, Israel Kolmodin att skriva den jublande vårpsalmen ”Den blomstertid nu kommer.” Det traditionella bruket bidrog till att göra skogsmarkerna glesa, ljusa och lättframkomliga med lagom ljus och skugga mellan träden. Eftersom skogsbruket i form av huggning av ved, byggnads-, slöjd- och tunnvirke skedde utan tunga och markstörande maskiner och genom sk plockhuggning av enstaka, mogna träd var skärbrukets skogsbruk lätt att kombinera med betesbruket. Dagens trakthyggen och dagens maskinpark är däremot inte anpassade till betesbruket med dess krav på väl bevarad och lättbetad grässvål. Skärbruket spred den lätta svenska hagen över öarna. Dagens skogsbruk kan bli hagens och ljusets samt den biologiska mångfaldens död. Det var skärbons bruk som skapande biologisk mångfald, utöver ett för människor och djur lättframkomligt och vänt landskap.

Eftersom byarnas skärbruk numera inte ger täckning för sina kostnader har numera Kolmodins skärbruksberoende landskap, på de få ställen där det finns kvar, till synes definitivt förskjutits från den basala odlingskulturens område till finkulturens. Till något som inte lönar sig, men som vi har råd att hålla oss med, därför att dagens industriella baskulturen gjort oss så rika. Till synes skrev jag, därför att vi sedan cirka hundra år börjat inse att kulturvård i form av skärvård faktiskt börjar bli en nödvändig kostnad, om inte vår industriella kultur skall få undergräva vår överlevnad. Vi behöver inte skärbruket för vår direkta, materiella överlevnad men vi behöver dess landskap och dess biologiska mångfald och inte bara för vårt välbefinnande och sinnesfrid. Mångfalden blir en överlevnadsfaktor. Det bevisar biologerna, när de klargör den biologiska mångfaldens betydelse när monokulturernas utsatthet förklaras. I dessa yttersta dagar hänger medicinerna på och belyser lövskogen som faktor i rehabilitering. Det gör att vi åter kan placera skärbruket i den basala kultur som uppbär vår ekonomi och ekologi. Skärvård är då inte längre lyx.

Problemet är bara hur vår skärvård skall bekostas, när marknaden inte gör det lönsamt längre med småskaligt skärbruk? Sandgårdets restaurering har till övervägande del möjliggjorts genom privat engagemang och privat finansiering, men skall en injektion i skärgårdskulturen som denna ge bestående resultat måste samhället taga ekonomiskt ansvar. Samhället må i detta fall bestå av bysamhället, kommunsamhället, landstingssamhället, kungariket eller EU. Det vore orimligt att bara lita till enskilda initiativ och det gör vi ju inte heller. Men nu är det bespringstider i EU och i kungariket pockar många brister på att botas med skattemedel. Signalerna om landsbygdsprogrammets miljövårdsanslag är hotande. Då är det illa om ängs- och betesbidrag betraktas som lyx. Det står alltså och väger för Sandgårdet och andra på entusiasm baserade projekt, särskilt om privata fonder sänks och samhället tvekar. Åt vilket håll skall ekologin och ekonomin på Harstenas ängsholme då tippa? Det är en ödesfråga, men det borde inte vara ödets gudinna som bestämde svaret. Det borde vara de nya kulturbärarna i alla led, dvs vi som bestämde. Vår ambition gällande utvecklingen av Sandgårdeprojektet skall därför vara att göra Sandgårdet till en så excellent hävstång, att vi kan utnyttja den till att lyfta skärvården och den biologiska mångfalden upp i höjd med medborgarnas ögon och med samhällets medvetande. Det är en förpliktande uppgift, ty den entusiasm som alltid krävs är personlig och kan bara levereras av oss. Tror Pelle på Grönsö.

---

[1] All skärgård hör nu till byar och det gör även botten under byns vatten. Undantag är ett fåtal fiskelägen